

A NYELVTUDOMÁNY STRUKTURÁLIS MÓDSZEREI ÉS A MATEMATIKAI ÉS ALKALMAZOTT NYELVÉSZET KÉRDÉSÉNEK MEGVITATÁSA

A nyelvészek sohasem tagadták a matematikai és matematikai-statisztikai módszerek alkalmazásának szerepét alkalmazott nyelvtudományi és technikai célú vizsgálatokban.

Az utóbbi években e módszerek felhasználásának alapján mind külföldön, mind a Szovjetunióban gyors fejlődésnek indultak az alkalmazott nyelvtudomány új ágazatai:

1. A híradástechnika régi eszközei tökéletesítésének és új eszközök kidolgozásának kérdései, amelyek a rádió és a telefon mai fejlődésének kapcsán merülnek fel; az egyik ide vonatkozó feladat, amely nyelvészek közreműködése nélkül nem oldható meg, az artikulációs táblázatok összeállítása, valamint a berendezés és a csatornák jellemzőinek már a tervezés folyamán való kiszámítása az ún. beszédkonstansok (a jelentéssel bíró és az összes lehetséges kombinációk számának aránya az adott nyelvben, megadott hosszúságú szavak arányszáma stb.) segítségével, a nyelv strukturális elemei és a beszéd különböző akusztikai paramétereire közötti összefüggés vizsgálata; ide tartozik a beszéd kompressziójának problémája is.

2. A gépi fordítás elméletének és gyakorlatának kérdései, mint például közvetítő nyelv létrehozása, a nyelvek kísérleti tipológiájának megalkotása, nyelvi algoritmusok kidolgozása stb.

3. A beszéd útján való jelzés kérdései a termelési és szállítási folyamatok fokozódó automatizálásával kapcsolatban; kulesok kidolgozása információk kibernetikus berendezésekbe való juttatása céljából, amihez a beszéd felfogása módjának, valamint a nyelv strukturális elemei közötti kapcsolat jellegének bonyolult elemzése szükséges stb.

Ezek és más hasonló kérdések nem oldhatók meg nyelvészek közreműködése nélkül, vagyis csupán matematikusok, fizikusok, híradástechnikai mérnökök és kibernetikai szakemberek erejéből. Ma már mindenki világosan látja a nyelvészek e komplex kutatásokban való részvételének s a megfelelő szakemberek képzésének szükségességét. Mindenki elismeri annak szükséges voltát is, hogy a fentebb felsorolt alkalmazott nyelvtudományi feladatoknak megfelelően új problematikával és új módszerekkel bővüljön az

elméleti nyelvtudomány; a tapasztalat azt mutatta, hogy azok az adatok, amelyekhez a nyelvi struktúrát és a nyelvi elemek kapcsolatát illetően a nyelvi elemzés eddig alkalmazott módszereivel jutottunk, nem dolgozhatók fel teljes mértékben matematikailag, minthogy a nyelv strukturális elemei meghatározásának és megkülönböztetésének kritériumai nem szigorúan formálisak, hanem formai-szemantikai jellegűek és mint ilyenek, bizonyos mértékben a kutató szubjektívizmusától függenek.

Az 1959 áprilisában Leningrádban tartott matematikai nyelvészeti tanácskozáson, amelyen kb. 60 előadás hangzott el, sok, a nyelvtudomány új módszereinek alkalmazásával kapcsolatos kérdés merült fel.

Ugyanezek a kérdések felmerültek a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Irodalmi és Nyelvi Osztálya Általános Nyelvészeti Bizottságában is a szovjet nyelvtudomány problémáit tartalmazó feljegyzés kidolgozása folyamán, s az e kérdésekben történt állásfoglalás helyet kapott az elaborátum „Bevezetés”-ének tervezetében, amely az Irodalmi és Nyelvi Osztály Közleményeinek 1959. évi 3. számában jelent meg.

E tervezet szerzői (R. A. Budagov, V. V. Vinogradov, B. V. Gornung, M. M. Guhman, A. V. Gyesznyickaja és V. A. Szerebrennyikov) nem tűzték ki célul a fentebb kifejtett új problematika részletes megvilágítását, minthogy ennek kifejtésére az elaborátumban egy külön részt szántak. A „Bevezetés” feladata csupán az volt, hogy minél meggyőzőbben megmutassa, hogy az új alkalmazott nyelvészeti tematika az elméleti nyelvtudomány számára is vehet fel új problémákat, de nem befolyásolhatja döntően a nyelvtudomány tárgyának, a nyelv társadalmi természetének értelmezését, valamint azt az alapvető nyelvészeti módszert sem, amely a nyelv tartalmi (jelentésbeli) oldalából és abból a gyökeres különbségből indul ki, ami a nyelv, mint a közlés és gondolkodás eszközeinek rendszere és minden más egyezményes természetű jelrendszer között fennáll.

„A szovjet nyelvtudomány elmélete” c. probléma-elaborátum „Bevezetés”-ének tervezetében kifejtett alapvető irányelveket az Általános Nyelvészeti Bizottság 1959. június 1—2-i kibővített plenáris ülésén a szövetségi köztársaságok nyelvész körei képviselőinek részvételével megvitatták. Az irányelveknek azt a részét, amely a nyelvtudománynak vitathatatlan társadalomtudományi mivoltát hangsúlyozza, valamint azt, hogy más tudományoknak a nyelvészetben alkalmazott módszerei az alapvető nyelvészeti módszerhez képest csak alárendelt helyet kaphatnak, a kibővített plénum minden résztvevője teljes mértékben támogatta. Egészében véve (jóllehet egyes felszólalásokban megnyilvánuló bizonyos fenntartásokkal) támogatásra talált a „Bevezetés” tervezete szerzőinek a mai külföldi nyelvtudományban uralkodó áramlatokkal — a strukturalizmussal és glosszematikával — kapcsolatos állásfoglalása is; e kompromisszum nélküli, meg nem alkuvó állásfoglalás lényege abban van, hogy az említett irányzatok általános nyelvészeti koncepciójának

eszmei alapjai nem egyeztethetők össze a marxista tudományos világnézettel s a marxizmus módszerének alkalmazásával a nyelvtudományban. Támogatásra talált az a tétel is, amely a strukturális nyelvészetnek a „hagyományos nyelvészettel”, mint a nyelvtudománynak módszertanilag tökéletlen, majd-hogynem „tudományelőtti” válfajával való szembeállítását jogosulatlanak tartja.

Ugyanakkor a „Bevezetés” tervezetének egyes meghatározásait bíráló érte. Olyan nem elég világos vagy helyenként nem egészen sikerült megfogalmazásokról volt itt szó, amelyekből esetleg arra lehetett következtetni, hogy a strukturalizmus és glosszematika elméleti elveivel kapcsolatos meg nem alkuvó állásfoglalás a matematikai és matematikai-statisztikai módszerek nyelvészeti alkalmazására, sőt magára az alkalmazott nyelvtudományra is kiterjed. Az elaborátum szerzői elismerték e bíráló helyességét és egyetértettek e megfogalmazások felülvizsgálásának szükségességével.

Az alkalmazott nyelvtudomány kérdéseinek rendkívüli fontosságát és időszerűségét elismerve az Általános Nyelvészeti Bizottság plénuma határozatot hozott, miszerint az alkalmazott nyelvtudományról (az elméleti nyelvtudományi kérdések elaborátumának erre vonatkozó része mellett) külön probléma-elaborátumot fog előkészíteni. Az elaborátum elkészítésére L. R. Zinder és N. D. Andrejev kapott megbízást.

A „Bevezetés” tervezetének megjelenése nagy visszhangot váltott ki. Közülük az alábbiakban kerülnek közlésre A. Sz. Csikobavának, a Grúz SZSZK Tudományos Akadémiája rendes tagjának megjegyzései és Sz. K. Saumjannak, a filológiai tudományok kandidátusának bírálata a tervezetről, amelyet „Levél az SZTA Irodalmi és Nyelvi Osztálya Közleményei szerkesztőségének” formájában küldött be. A bíráló kereken tagadja a tervezetben kifejtett általános irányelvek pozitív jelentőségét és azok mindegyikét „gyökerében hibásnak” minősíti. Sz. K. Saumjan azt állítja, hogy mindazon gyakorlati feladatok, amelyekről ismertetésünk elején szóltunk, csak abban az esetben valósíthatók meg, ha a jelenlegi nyelvtudomány „strukturális nyelvészetté” alakul át, amely szoros kapcsolatban áll a kibernetikával és széles területeken alkalmazza a matematikai módszereket.

Sz. K. Saumjan, miközben a „strukturalizmus” terminus „strukturális nyelvészet” kifejezéssel történő behelyettesítésével operál, cáfolni igyekszik a „Bevezetés” szerzőinek a külföldi strukturalizmus idealista alapjairól szóló állítását és logikai ellentmondást lát e szerzők gondolatmenetében: a strukturalizmus gyakorlati eredményeit elismerik és ugyanakkor idealizmusnak nyilvánítják azt, amire ezek az eredmények állítólag alapulnak. Minthogy azonban Sz. K. Saumjan nem képes elhárítani az idealizmus vádját a strukturalisták és glosszematikusok általános elméleti tételeiről, e tételeket csupán a strukturális nyelvészet „idealista interpretációjának” nevezi. Sz. K. Saumjan megengedhetetlennek tartja a tudomány és „a tudomány idealista interpretációjának”

összecserélését és a strukturális nyelvészetnek a dialektikus materializmus álláspontjáról történő rendszeres interpretálására szólít fel. Minthogy azonban a „Bevezetés” szerzői alkalmatlannak bizonyulnak ezen interpretáció elvégzésére, tekintettel arra, hogy szerintük minden interpretációnak van határa, amelyet az interpretálandó tartalom jellege szab meg, Sz. K. Saumjan arra a következtetésre jut, hogy a szerzők „antimarxista ítéleteket fejtenek ki a tudomány elvi kérdéseit illetően”, mivel „nem sajátították el a marxizmus néhány alapvető tételét” s ezért „nem tudták megoldani a kitűzött feladatot, hogy t. i. olyan bevezetést írjanak a probléma-elaborátumhoz, amely megfelel a nyelvtudomány mai helyzetének”.

A probléma-elaborátum „Bevezetésének” megvitatásával egy időben vetődött fel nyelvtudományi körökben az a kérdés, hogy a különböző intézményekben végzett strukturális, matematikai és alkalmazott nyelvészeti kutatásokat szervezetenként egyesítsék s az e tárgykörökből készülő munkákat rendszeresen és idejekorán publikálják. Az SZTA Szlavisztikai Intézetének volt igazgatója, P. N. Tretyjakov akadémiai levelező tag részletes feljegyzést nyújtott be az SZTA Elnökségéhez, amelyben több gyakorlati javaslaton kívül amellettt érvel, hogy a strukturális nyelvészetet ismerjék el az egyetlen olyan irányzatnak, amely a korszerű tudományos-metodológiai elveknek megfelel; ez a érvelés igen közel áll ahhoz, amely Sz. K. Saumjan cikkeiben, feljegyzéseiben és felszólalásaiban található. P. N. Tretyjakov feljegyzésében és a hozzá írt kísérőlevélben azzal vádolja az SZTA egész Irodalmi és Nyelvi Osztályát, hogy nihilista módon kezeli a nyelvtudomány új módszereit és lebecsüli azoknak gyakorlati jelentőségét.

Ezzel egyidejűleg érkeztek be az SZTA Elnökségéhez A. I. Berg akadémikus, a Fizikai és Matematikai Tudományok Osztálya mellett működő Akusztikai Bizottság Alkalmazott Nyelvészeti Albizottságának, valamint matematikusok egy csoportjának feljegyzései. Mindezek a dokumentumok annak szükségességét hangsúlyozzák, hogy a fizikai, matematikai és műszaki tudományok képviselői fogjanak össze a strukturális nyelvészet híveivel s a Szemiotikai Intézet alakjában jöjjön létre a komplex kutatások központja.

A megoldásra érett összes kérdések megvitatása céljából, valamint az SZTA Irodalmi és Nyelvi Osztályát ért „nihilizmus” vádjával kapcsolatban az Irodalmi és Nyelvi Osztály vezetősége 1959. július 7—8-án kibővített ülést tartott, amelyben B. A. Szerbrennyikov tartott referátumot, melyben a fent említett dokumentumok elemzésével, valamint a „strukturális nyelvészet” összefoglaló néven ismert mai nyelvészeti áramlatok értékelésével foglalkozott. A referátum feltárta a külföldi strukturális nyelvészet híveinek valódi törekvéseit, és rámutatott arra a veszélyre, amelyet a nyelvészeti tematika általuk javasolt leszűkítése és a nyelv — mint valamiféle kód — vizsgálati módszereinek abszolút formalizálása jelent. A referátum megvitatásában részt vettek V. V. Vinogradov akadémikus, V. I. Borkovszkij akadémiai

levelező tag, N. D. Andrejev, O. Sz. Ahmanova, B. V. Gornung, M. M. Guhman, Sz. D. Kaenelszon, T. P. Lomtyev, A. A. Reformatszki, O. P. Szunyik, V. P. Szuhotyin, N. I. Tolsztoj és mások. Sz. K. Saumjannak kétszer is lehetősége nyílt arra, hogy kifejtse nézeteit; eközben mindkét alkalommal ugyanazokat a tisztán deklaratív kijelentéseket ismételte meg, amelyeket korábbi felszólalásai tartalmaznak s amelyek az alább közölt bírálatát is jellemzik, amit a szovjet nyelvtudomány elmélete probléma-elaboratumának „Bevezetés”-éről írt. Sz. K. Saumjan nem válaszolt azokra a hozzá intézett kérdésekre, hogy a mai külföldi strukturalizmus és glosszematika mely kiindulási tételeit tekinti tudománynak és melyeket „a tudomány idealista interpretációjának”.

A vita többi résztvevője közül senki sem támogatta teljes egészében Sz. K. Saumjan nézeteit. A többség határozottan ellenük foglalt állást, T. P. Lomtyev, A. A. Reformatszki és N. I. Tolsztoj felszólalásai pedig csupán a mai strukturalizmus egyes tételeivel, nem pedig teljes koncepciójával vállaltak szolidaritást.

A vita eredményeképpen az Osztály vezetősége Sz. G. Barhudarov akadémiai levelező tag vezetésével külön bizottságot bízott meg azzal, hogy dolgozzon ki határozati javaslatot az egész kérdés komplexusra vonatkozóan, amely a megvitattott dokumentumokban és B. A. Szerbrennyikov akadémiai levelező tag referátumában szerepel, majd elfogadta a határozat alább közölt szövegét.

B. V. Gornung